

LÉTEZIK-E KÖZMŰVELŐDÉS?¹

A 2007-ben kiadott Értelmező Szótár nem ismeri ezt a fogalmat. Az Új Magyar Lexikon 1961-ban megjelent 4. kötete sem. Az Akadémiai Kiadó angol és német szótára ugyan megjelöli idegen nyelvi megfelelőit, de aki valaha próbált róla külföldieknek beszélni, az jól tudja, a szótárakban ajánlott kifejezéseket ők sohasem azonosítják azzal, amit mi közművelődésen értünk. Ez a fogalom más nyelvre lefordíthatatlan, úgy látszik, csak a magyar nyelvben található meg. Ha az eredetét keressük a 2006-os Etimológiai Szótárban, az is csak a „művelődés”, „művelődik”, „műveltség” szavakra utal a „mű” szó származékeként a XVIII.–XIX. század fordulóján. Ebből arra következtethetünk, hogy nyelvújítási fogalomról van szó, ami a XIX. században terjedt el nálunk a közegészség, a közoktatás, a közrend és a közgazdaság mintájára. A század végén felépített szegedi múzeum homlokzatán ott is van a felirat: „A közművelődésért”. A hely, ahol megjelent, érzékelteti, magasztos célt szolgál: a kultúra közkinccsé tételét. Ennek ellenére furcsállhatjuk, hogy még ma sincs társadalmi elismertsége. A köznyelv a fogalmat nem használja, csak azok említik, akik a kultúra társadalmi nyilvánosságával foglalkoznak. De azok közt is inkább csak azok, akik a kulturális élet periferiáján igyekeznek ezt a nyilvánosságot szélesíteni és hatékonyabbá tenni. Alig tudják azonban másokkal elfogadtatni, hogy amit ők tesznek, az közügy, amelynek az eredménye vagy kudarca nagymértékben befolyásolja a társadalom életét és fejlődését.

Mi lehet ennek a közömbösségnek az oka? Az egyik magyarázat alighanem az, hogy a „közművelődés” fogalma a hivatalos szóhasználatban három-négy évtizeddel ezelőtt lépett a „népművelés” helyébe, ami hagyományosan szűkült a kevéssé iskolázottakra. És leszűkült arra is, ami a művelődési házakban történt. Amikor 1976-ban az országgyűlés elfogadta a törvényt a közművelődésről, a javaslat előterjesztője elmagyarázta, a népművelésnél szélesebb fogalomról van szó, ami az egész társadalmat érinti. Arra is utalt, hogy ebben már nem egy felülről irányított tevékenység fejeződik ki, hanem a kultúra elsajátítására irányuló öntevékenység. Noha a képviselők elfogadták a törvényt, a benne kife-

jeződő szemléletváltás mégsem érvényesült. S ami meglepő: nemcsak a közvélemény nem vett róla tudomást, de a közvetlenül érdekeltek, maguk a „népművelők” sem. Ők arra hivatkoztak, a régi név lelkesítő, szép hagyományt takar, azt továbbra is fenn kell tartani. Igaz, hogy a „közművelő” szó nem látszott szerencsésnek e foglalkozás megjelölésére, és a később helyette elterjedő „művelődésszervező” sem. Mert, ha a művelődés sajátosan egyéni folyamat, akkor kívülről hogyan is lehet azt szervezni?

A probléma azonban nem is a szóhasználat kétségessé válása miatt alakult ki, hanem a gyakorlat elbizonytalanodása miatt. A 60-as évek végére tartathatatlanná vált a népművelés korábbi meghatározása, amely szerint nevelni kell az embereket, ahogy ezt az 1958-as művelődéspolitikai határozat megfogalmazta: a „tudatformálás” a cél. Az ekkor meghatározott feladat, a kultúra széleskörű terjesztése ideológiai-politikai szempontból már semlegesnek látszott, ezért azután állandóan fölmerült a kérdés, nem kellene-e inkább az igényeket kielégíteni? Az igenlő válaszból következett egy újfajta cél megjelenése: „a szabadidő kulturált eltöltésének” szervezése. És ekkor magától értetődőnek látszott, hogy abban a szórakoztatás éppannyira jogosult, mint a műveltség fejlesztése.

E két fogalom a tömegkommunikációban gyakran válik azonos értékűvé, mintha mindegy lenne, hogy a kultúrának mi a hatása az emberek gondolkodására. Érdekes erről felidézni Németh László 1935-ben írott sorait, mert úgy tetszik, ma is van időszerűségük. Az előző évben a rádió vezetősége tanácsadónak kérte fel őt irodalmi műsoraihoz. Tapasztalatait többek közt így foglalta össze: „A közműveltség Magyarországon emelkedik és emelhető is, de reformról addig alig lehet beszélni, amíg ennek az emelkedésnek a gyorsulása szemmel láthatóan meg nem sokszorozódik. Magyarországon ma a műveltséget kétféle alakban mérik: az iskolák mint képesítést, a kiadványok, mozik, színházak, a rádió mint narkotikumot. Talán semmi sem jellemzőbb viszonyainkra, mint hogy a művelődésnek ez a két alakja annyira különbözik egymástól: az egyik teher, akadály, gátverseny, a kenyér kálváriája; a másik menekvés a tehertől, felejtés egy akadálytalan

1 Megjelent: *Tudásmenedzsment*, 2009, 1:14-18.

lejtőn, a lélek teljes diasztolája a napi gond rángásai közt. Az ember tanul, hogy megéljen, s olvas, szórakozik, hogy elfeledkezzen a megélhetésről. A mai ember előtt szinte természetellenes gondolat, hogy egészséges viszonyok közt a művelődésnek ez a két alakja csaknem azonos lehet; az ember ugyanazért 'tanul', amiért szórakozik. Eleget bifláztam az iskolában, nem akarok még rádióhallgatás közben is iskolapadban ülni, hallom elég gyakran mostanában a rádióújságok tudatlan munkatársaitól. Nem is sejtik, hogy egy mondatban milyen tökéletesen jellemeznek kétféle sivárságot: az iskolákét és a szórakozóhelyekét. Viszonyuk a circulus vitiosus viszonya: minél kevesebb örömet talál a művelődés természetes hajlama az iskola erőfeszítésében, annál görcsösebben kerül a szellem minden erőfeszítést a szórakozásban. A tunyaságnak ez az önmagát rontó köre viszont egy másik lefelé vivő körbe kapaszkodik: a szórakozások szabad versenyébe. A mai ember gazdasági téren még csak el tudja képzelni a szabad verseny megszűnését, a szellemi szórakozások szabad versenyét mindenki megingathatatlan emberi jognak tartja. Pedig mi a mai tunyaság mellett ez a szabad verseny? A lefelé kínálás konjunktúrája. Minél tejesebb kása a szellem fogainak, minél kényelmesebb lejtő szívnek, tudónek. Egy egész kis társadalom él abból, hogy a közönségnek nem kell a nemes: sajtóban, színházban, rádióban, moziban... Nincs semmi, ami ellen elkeseredetben tiltakoznának, mint a színvonal emelése ellen. A tömegnek nem kell Kosztolányi, Babits, Németh Gyula, kiáltják, a tömeg nem akar tanodába járni".² (*Tanú* 1935:11-14, Németh 1986:66-73) Ismerős ez a mentalitás? Van jele ma is a kultúra társadalmi nyilvánosságában?

Persze, ha a közművelődést a művelődési házakra korlátozzuk, kialakulhat az az álláspont, hogy a kultúra közvetítésének egyéb területei, intézményei zömében a könnyed szórakoztatásra hivatottak. S ahol nem, ott sem a műveltség célzatos fejlesztése a feladatuk, hanem a kultúra értékeinek bemutatása, természetes kettősséget alkotva a kultúra társadalmi nyilvánosságában: az elit- és a tömegigények szolgálatával. Anélkül, hogy a művelődésben való eligazítás bármelyik intézményben megjelenhetne. Ezt a meggyőződést erősíti a kulturális élet szerkezete. Az megmarad annál, hogy a feladat a kulturális javak közvetítése és az emberek megnyerése annak érde-

kében, hogy minél többen látogassák ezeket az alkalmakat. A jelenlét válik azonosá a művelődéssel, jóllehet sohasem derül ki, mi is történik az emberek tudatában, amikor kiállítást néznek, zenét hallgatnak, színházi előadáson vesznek részt. Így azután a művelődés lehetősége azonos lesz a művelődés valóságával. Emellett az is mellékessé válik, van-e műveltségfejlesztő hatása egy programnak. Ha egyszer a művelődés és a szórakozás azonos értékű lehet, akkor az eredményt magától értetődően a kulturális javak fogyasztásának mennyiségével lehet mérni. A televíziós műsorok nézettségével, a könyvek vásárlásával stb. Kérdés azonban, hogy ez mindig művelődést jelent? Függetlenül az átvett hatás tartalmától és az elsajátítás minőségétől?

Érdemes azt is végig gondolni, hogy a művelődési ház típusú intézmények gyakorlata mást mutat-e. Ott nem a „kulturaközvetítési” szemlélet uralkodik, amelyik megmarad a kulturális programok szervezésénél és a látogatók mozgósításánál?³ Az igazsághoz tartozik, hogy a 70-es évek végén és a 80-as évek elején figyelmet érdemlő kezdeményezések születtek a közművelődés korszerűsítésére. Kísérletekként az Országos Közművelődési Központ indította el ezeket. A lényegük az volt, hogy az életmód szükségleteihez igazítsák a kultúrát, a művelődési folyamatokban való részvételt a passzív jelenlét helyett aktív tevékenységgé változtassák. Ilyen kezdeményezés volt a „nyitott művelődési ház”, a francia mintára indított „szocio-kulturális animáció”, a finn mintára kialakítható „tanulókör”, és a több külföldi országban már sikeres „közösségfejlesztés”, amely a helyi infrastruktúra fejlesztését célzó lakossági aktivitást valósította meg. A szempontváltás szükségességét jól fejezte ki Losonczy Ágnes következtetése: „Az emberek mindennapi életvitelük során, létérdekeik szerint olyan kérdéseket tesznek fel – megfogalmazva vagy megfogalmazatlanul – amire igazán sehol sem, vagy alig kapnak választ. Ezek 'olyan ismeretek szükségességét harsogják', amelyeket sehol senki nem magyaráz, tanít; ismeretet, aminek sehol sincs fóruma, ami legfeljebb különböző, egymástól teljesen független intézmények, bürokratikus apparátusok teljesen hatástalanul széttördelt programjaiban él” (Losonczy 1980:8). Helyette „olyan ismereteket terjesztünk széles és kidolgozott hálózattal, más társadalmi és kulturális feltételek között kialakított, de azóta megrögződött

2 *Tanú*. 1935, 1.; Németh László 1986 *Művelődéspolitikai írások*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.

3 Lásd erről „A kulturaközvetítés változásai” című kiadványt. Felsőmagyarországi Kiadó, MTA Regionális Kutatások Központja, Miskolc, 1994.

módszerekkel, amelyeknek igen szűk, illetve olykor alig van társadalmi tapadó felülete” (u.o. 9).⁴

Ide kapcsolható Vercseg Ilona⁵ megállapítása is: szerinte olyan kulturális tevékenységre lenne szükség, amely „nem a művekben tárgyiasult kultúrából (‘magas’ vagy ‘ünnepi’ kultúrából, tudományos, művészeti alkotásokból) táplálkozó műveltség elosztását, terjesztését vállalja, hanem ... a hétköznapi valóság érdekekből, érdeklődésből, képességekből és tettekből, tehát a ‘mindennapi élet’ szövevényéből kiindulva keres bekapcsolódási, meghaladásra, felülmúlásra, értelmezésre alkalmas pontokat” (Vercseg 1985:221).

Miért nem tudott elterjedni ez a felismerés? Miért volt erősebb az a meggyőződés, hogy az élet napi gyakorlata és a kultúra között nincs összefüggés, e két terület szükségszerűen válik el egymástól? Mert az első hasznos, a második nem. Legfeljebb abban az értelemben, hogy elúzi az unalmat a szabadidőben. Miért élt tovább az a nézet is, hogy kulturális élet nem is lehet másképp, mint hogy egyesek tervezik, szervezik, hirdetik a programjait, mások pedig közönségként látogatják azokat? Amikor a 70-es évek második felében a közművelődést a törvény közüggé nyilvánította, jelszó volt a „szocialista demokrácia” megvalósítása is. Ehhez azonban aktív közéleti magatartás kellett volna abban az értelemben, hogy a társadalmi problémák megoldására széleskörű együttműködés alakul ki. Ez nem történt meg akkor, mert a közélet központi irányítása ellentmondott ennek. Döntő kérdésekben csak a politikai vezetők szava lehetett mérvadó, az alulról jövő kezdeményezések mindig kétségbe vonták ennek az indokoltságát. Ezért eleve gyanúsak voltak, ha eltértek a jóváhagyott irányelvektől, és megoldatlan problémákat tettek szóvá. A társadalomkritika látszólag kétségbe vonta, hogy nálunk alapvetően jól mennek a dolgok.

A 80-as évek második felében egy felmérés kimutatta, hogy a megkérdezett 70 népművelő közül mindössze három vallotta céljának „a hétköznapi élet kulturáltságának fejlesztését”. „A személyes problémák tudatosítása és a problémamegoldás segítése” még 17 fő számára volt a munkájának

4 Losonczy Ágnes 1980 Az élettörekvések és az ismeretterjesztés. *Módszertani Műhely*, 2. Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 7-29.

5 Vercseg Ilona 1985 *Alapvetés*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.

meghatározója. Ezzel szemben az „ideológiai tudatformálást” és „a megfelelést az irányítók elvárásainak” 39 népművelő tartotta elsődleges céljának. Tehát csaknem kétszer annyian, mint a feladatát életközelinek látók. S ha ehhez még hozzáteszük, hogy a fennmaradó hányad „az örök értékeknek tekintett ünnepi kultúra közvetítését” és „egy ágazatának a népszerűsítését” vélte a közművelődés lényegének, akkor érthetővé válik, miért nem tudott a szemléletváltás általánossá válni a közművelődési törvény megszületés után.⁶

Vajon a rendszerváltás meghozza-e ebben a fordulatot? Az 1997-es művelődési törvény már nem használta a közművelődés fogalmát, helyette a művelődésről szólt. S bár ezzel látszólag kiszélesítette a gyakorlat társadalmi érvényességét, valójában a művelődés színtereiként mégis csak a művelődési ház jellegű intézményeket jelölte meg. Ennek alátámasztására a „közösségi művelődés” fogalmát használta, ami jelezte, hogy a művelődés hatékonyabb, ha közösségben történik. Talán azt is érzékeltethette, hogy a művelődés tervezése, szervezése akkor igazán eredményes, ha azt közösségek vállalják. Kérdéses azonban, hogy ez mennyire jellemző ma az ország egészére és a művelődési házak gyakorlataira? Mennyiben más ez, mint volt az előző évtizedekben? Megtörtént-e itt a fordulat a művelődés demokratikus modellje értelmében? A kis csoportok tevékenysége önszervezővé vált? Ami bennük történik, az egyre inkább szélesedő igényeket fed, és közüggé válik?

Alighanem jellemző, hogy ahol ez a váltás mégiscsak megtörtént, és ki is szélesedett, az kivált a közművelődésből és önállósult. A „közösségfejlesztési” mozgalomról van szó, amely sikeresen hoz létre csoportokat, s azoknak a tagjai valóban aktívan működnek együtt. Ámde nem a művelődésükért, nem is a művészet színpadra állított népszerűsítéséért, hanem egy település infrastruktúrájának fejlesztéséért. Igaz, hogy ez végső soron mégis a művelődésüket idézi elő, hiszen a közösen vállalt feladatokhoz új ismereteket kell szerezniük, új készségeket kell az eredményes cselekvés érdekében kifejlesztetniük, nem is szólva a hatékony közösségi munka módjának elsajátításáról. És ez a gyakorlat meg tudja valósítani, amit a közművelődési törvényt követő években a korszerűsítő kísérletek elkezdtek: az életmód

6 Vercseg Ilona 1988 *Szocializáció, szerep, érték a népművelési pályán*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.

és a kultúra szoros kapcsolatát. Kár, hogy ez nem tud hatni a közművelődés egészére, az láthatólag megmarad a korábbi szemléleténél és módszereinél.

Mi a helyzet a közművelődéstől ugyancsak elváló felnőttoktatásban? Ez ma inkább csak a munkaerő-piaci szükségleteket szolgálja, és a fizetőképes keresletnek igyekszik megfelelni. Lemond a munkával összefüggésbe nem hozható feladatokról, mintha a személyes lét és az emberi kapcsolatok sok problémája nem is jelezné a tanulás, tanítás szükségességét. Nem is szólva a közélettel összefüggő gondolkodás és magatartás zavarairól. Léteznek persze személyiségfejlesztő tréningek, a művelődési házak közhasznú tanfolyamokat kínálnak, a népfőiskolai egyesületek előadás-sorozatai megkeresik a hátrányos helyzetűeket is, mindez együtt véve azonban még mindig kevés ahhoz, hogy a társadalom egészét átfogó közművelődésről beszélhessünk. Közben hirdetjük az „egész életen át tartó tanulás”, a „kompetencia alapú képzés”, a „tudásalapú társadalom” szükségességét, a közhelyként emlegetett jelszavak mögött azonban hiányzik a tényleges megvalósítást célzó elgondolás és a rendszerré váló gyakorlat. Nem is lehet másként, ha a közművelődés és a felnőttképzés területei egymástól elkülönülten élnek, és folytatnak harcot létfeltételeik javításáért. Pedig van valami, ami összeköthetné a kulturális élet elszigetelő területeit: az emberi lét, amit értelmesebbé és jobbá kellene tenni. Ennek egyetlen lehetősége, ha sikerül elérni, hogy a kultúra az emberi lét alakítójává váljék. Nem egyszerűen praktikus fogások megtanításával, hanem a valóság viszonyainak, változó körülményeinek megértésével, a tudatos életvitel érvényesítésével, közügyekben a tárgyilagos ítéletalkotással és a problémák megoldására a kezdeményezés és együttműködés készségével. Ha a különböző intézmények és szervezetek az ilyen gondolkodás és magatartás kialakításában látnák a feladatukat, akkor talán kialakulna valami, amit „közművelődésnek” lehetne nevezni.

Érdekes, hogy az elszigeteltség káros hatását már több mint száz évvel ezelőtt is fel lehetett ismerni. 1906-ban a *Népművelés* címmel indított folyóiratban Wildner Ödön a következőket írta: „Intézményekben, s kezdeményezésben nincs hiány. Ám a működésükből merített tapasztalatok után mit sem óhajtunk jobban, minthogy munkájuk szorosabban kapcsolódjék, hogy szétforgácsolt erőik az igen nagy eszközöket igénylő cél: a felnőttek művelése érdekében jobban összegyűjtsenek, hogy közöttük a

mainál sokkal fokozottabb mértékben érvényesüljön a munkamegosztás. A felnőttek művelését valóban integrálissá kell tenni... az intézmények teljesen elszigetelt, egymás munkáját sokszor feleslegessé tevő, sőt lerontó működése korában”. „Nem vezethet más érzés, mint a társadalmi egyívű tartozás és műveltség közhasznúságának, tehát általánosításának, szerves fejlesztésének, s a kulturális erők tömörítésének eszméje. S ebben a munkánkban... nem támogatunk semmi olyan törekvést, amely... a műveltség birodalmában a társadalmi, felekezeti, nemzetiségi stb. elzárkózást célozza, a tudást és műveltséget kiváltsággá... politikai, vagy egyéb, nem közművelődési törekvések eszközévé akarja lealacsonyítani, s igazságait meg akarja hamisítani”.⁷

A szenvedélyesen fogalmazott sorok nem fogalmazták meg, mi az oka az egymástól elszigetelő gyakorlatnak, de mégis éreztetik, miről van szó, amikor „a társadalmi egyívű tartozás és műveltség közhasznúságát” említi meg. Ez valójában célja a művelődésnek, eszközei pedig a különböző intézmények, szervezetek programjai, amelyek látszólag ezt a célt szolgálják. Valójában megfordult a cél és eszköz viszonya: az eszközök váltak céllá, az eredeti cél pedig kiüresedő szólalmok formájában jelenik meg, amelyek a gyakorlat felett lebegnek, de a gyakorlat tényleges irányítására már nem alkalmasak. Csoda-e, ha a közművelődés fogalma is élettelené válik, és ami ma benne mégiscsak él, az széteső, egymást nem segítő, ki nem egészítő rendszerré nem válik. Kérdés, hogy lehet-e ezen változtatni?

⁷ Wildner Ödön 1906 A felnőtt nép művelése. *Népművelés*, 1-2.